

Наталія Грекова

ЕТНІЧНИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті аналізуються аспекти впливу етнічного на формування світогляду сучасного українського суспільства, зокрема духовно-ціннісні орієнтації як система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини. Звертається увага на взаємозв'язок ставлення людини до навколишньої дійсності та сформованість у ній певних переконань, ідеалів, принципів пізнання і діяльності, ціннісних орієнтацій та духовності.

Ключові слова: духовно-ціннісні орієнтації, світогляд, світосприйняття, етнос, глобалізаційні процеси.

N. Grekova. Ethnic ideology as the basis of national identity

The article examines aspects of ethnic influence on the formation of world view of modern Ukrainian society, including spiritual value orientation as a frame of reference to the objective world and the human place in it. The author pays attention to the correlation between a person's attitude to reality and the existence of certain beliefs, ideals, principles of learning and activities, values and spirituality.

Keywords: spiritual values, worldview, outlook, ethnicity, globalization.

Н. Грекова. Этническое мировоззрение как основа национального самосознания

В статье анализируются аспекты влияния этнического на формирование мировоззрения современного украинского общества, в частности духовно-ценностные ориентации как система взглядов на объективный мир и место в нем человека. Обращается внимание на взаимосвязь отношения человека к окружающей действительности и сформированности у него определенных убеждений, идеалов, принципов познания и деятельности, ценностных ориентаций и духовности.

Ключевые слова: духовно-ценностные ориентации, мировоззрение, мировосприятие, этнос, глобализационные процессы.

У людства завжди існувала потреба мати загальне уявлення про світ у цілому та про місце в ньому окремої особистості. Таке уявлення прийнято називати світоглядом, який визначає обсяг знань, накопичених наукою, культурою та історичним досвідом людей. Кожна епоха, кожна суспільна група, а отже, кожна людина має своє уявлення щодо вирішення суспільно значущих питань, які хвилюють людство. Система цих рішень і відповідей формує світогляд епохи в цілому й окремої особистості зокрема [1].

У центрі філософських дискусій стоять питання про світогляд і самосвідомість особистості, що визначають її ставлення до зовнішнього світу та здатність до його сприйняття. Отримані знання, переконання, думки, почуття, настрої, поєднуючись у світогляді, представляють певну систему розуміння людиною світу і самої себе.

Володіючи загальною інформацією про своє місце в світі і суспільстві та ідентифікуючи себе з певним етносом, нацією, людина організовує свою поточну діяльність, визначає шлях до поставленої мети відповідно до власних світоглядних переконань та цінностей, адже соціальне буття завжди є світом цінностей і породжує специфічну форму існування цього буття – культуру. У контексті культурної діяльності неможливою є ситуація відсутності цінностей. Вони є лише різними за змістом, якістю, рівнем організації, ієрархії, рівнем загальності і способами їх інтерпретації та мовного вираження [4, с. 137-152].

Під час історичного розвитку людства відбуваються істотні зміни, передусім – у формах власності, політичної організації та соціокультурної структури суспільства, взаєминах між особистістю та суспільством, в ідеології, соціальній психології та соціокультурних орієнтаціях людей. Ці зміни нерідко суперечать традиційним, етнічним цінностям і уявленням про них, які передаються з покоління в покоління. Їх беззастережне, активне й творче сприйняття прогресивною частиною українського суспільства межує з певною розгубленістю тих, хто звик жити за усталеними нормами та життєвими стереотипами. Новаційні форми цінностей суспільство сприймає далеко не однозначно. І хоча його більшість віддає перевагу прогресивним перетворенням, частка тих, хто ставиться до них із сумнівом, залишається все ще досить помітною.

Ситуація ускладнюється тим, що частина дослідників не зовсім обґрунтовано говорять про “кризу цінностей”, “втрату соціальних пріоритетів”, “порушення загальнолюдських цінностей”, наголо-

шують на необхідності “переоцінки цінностей” тощо. Це свідчить про те, що сприйняття трансформаційних процесів, що змінюють ціннісне середовище суспільства й особистості, здійснюється далеко не однозначно і що утвердження нової шкали цінностей супроводжується суперечливими оцінками минулого, тих соціальних змін, які уже відбулися, а також перспектив розвитку тощо. Нечіткими, зокрема, є суспільні орієнтації людей стосовно майбутнього політичного устрою, моральних пріоритетів. Подібна ситуація не може залишатись невизначеною. І хоча в наявній науковій літературі з цього приводу ведеться жвава дискусія, більш-менш завершених досліджень, які б упорядковували наукові оцінки відповідних соціокультурних змін в їх кореляції з соціокультурними орієнтаціями сучасного суспільства, все ще не підготовлено.

Одним із найбільш складних і суперечливих явищ ХХ ст. була активізація етнонаціональних процесів, яка відбувалась на тлі процесів світової економічної інтеграції та взаємодії культур. У зв'язку з цим у філософській та українознавчій проблематиці вже тривалий час одне з центральних місць посідає проблема становлення і розвитку етнічної та національної самосвідомості українського народу. Ця проблема є надзвичайно актуальною і належить до питань, наукове осмислення яких диктується нагальними потребами розвитку української держави.

Сучасний етап світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. У широкий вжиток увійшов термін глобалізація як характеристика формування єдиного планетарного суспільства.

Поняття глобалізація – одна з найчастіше обговорюваних тем як у політичних колах, так і серед науковців, філософів, засобів масової інформації та громадськості. Процеси глобалізації істотно впливають на зміст і темпи формування нових типів відносин у сучасному суспільстві та здійснюють істотний вплив у процесі розвитку нового покоління. Триває взаємне зближення різних країн і народів, проникнення інформаційних технологій, політична трансформація і інтеграція на регіональному і світовому рівнях.

Сьогодні на передній план філософської науки виступає проблема етнокультурного у свідомості поліетнічного соціуму, складників етносвідомості, її еволюції у процесі наступу цивілізації на етнос й аналіз дії захисних механізмів етносу задля збереження власної самоцінності спільноти.

Актуальність дослідження зумовлюється потребою відродження національної самосвідомості сучасного покоління народу України і формування свідомості у майбутніх поколінь та необхідністю з'ясування ролі чинника етнічності у процесі націотворення, що неможливо зробити без чіткого наукового апарату, найперше, соціофілософського тлумачення поняття етнокультури.

Крім того, актуальність зазначеної проблеми диктується необхідністю дослідження етнічної свідомості особи як найважливішого індикатора етносу, що виявляється в усіх сферах життя та діяльності людей і на різних рівнях: побутовому, громадському, політичному, науковому та, найголовніше, етнокультурному.

Сучасний український етнос переживає важкі часи, основною причиною чого є тривалість кризових явищ у самому суспільстві, що вимагає пошуку нових підходів до розуміння сутності, місця і ролі суспільної свідомості в перехідних процесах, які відбуваються в світі. Це свідчить про те, що сприйняття трансформаційних процесів, що змінюють ціннісне середовище суспільства і особистості, здійснюється неоднозначно і затвердження нової шкали цінностей супроводжується суперечливими оцінками минулого, тих соціальних змін, які вже відбулися, а також перспектив їх розвитку [1].

У зв'язку з цим значно актуалізується потреба у соціально-філософському аналізі вираження етнічної самосвідомості та самоідентифікації як важливих чинників етнічного відродження. Такий аналіз повинен поглибити та синтезувати теоретичні уявлення про етнічні світоглядно-ціннісні орієнтації, а також їх взаємозв'язок з процесами відродження етнічних традицій, та сприяти застосуванню отриманих знань на практиці.

Слід зазначити, що дослідження етнічної ідеології та світоглядно-ціннісних орієнтацій як чинників самоідентифікації широко представлені в історії філософської думки та в сучасній науковій літературі. Проте проблема функціонування етнічної самосвідомості як одного з вагомих чинників відродження рідної культури досі залишається недостатньо висвітленою.

Також можна говорити про малу кількість робіт, присвячених соціально-філософському осмисленню особливостей формування та виявлення етнокультурного у свідомості поліетнічного соціуму, його реалізації в сучасному багатонаціональному суспільстві, функцій етнокультурного у формуванні світоглядних основ представників різних етноспільнот.

Фундаментальні ідеї національної ідеології перебувають у стадії трансформації протягом усього суперечливого розвитку світогляду українського народу. Тому актуальною темою сьогодення є відродження і розвиток етнічної культури, що вимагає нової ідеології національного відродження. Актуальність зазначеної проблематики пов'язана з постійними новаційними процесами глобалізації, що відбуваються в суспільному житті, і є одним з істотних чинників, що перешкоджають формуванню етнічної самоідентифікації, яка, своєю чергою, відіграє ключове значення в стратегії збереження і відродження рідної віри.

Сучасний етап світового розвитку характеризується процесами глобалізації, які поступово заповнюють усі сфери життя, та кризь розвиток міжнародного співробітництва спрямовує людство в цілому і окремі країни до взаємодії та набуття спільних рис. У цій ситуації логічним є питання: чи не призведе це злиття та набуття одноманітності на платформі світової співдружності до втрати своєї ідентичності, свого "Я", самого себе?

Етнокультурний ренесанс сучасності, що відбувається на тлі глобалізаційних процесів, є своєрідною опозицією цим процесам, що є прагненням нації до самозбереження [2]. Останнім часом відбулися незворотні зрушення у суспільній свідомості, політичній, законодавчій та соціальній організації суспільства, у результаті чого створено міцний фундамент для подальшої трансформації суспільства. Саме тому дослідження історичних форм національної свідомості і його складових, а також тих її особливостей, які формувалися на ранніх етапах становлення етносу, мають надзвичайно важливе значення як для сучасності, так і для прийдешніх поколінь.

Під тиском глобалізації додаткового навантаження зазнають так звані країни з перехідною економікою, до яких належить і Україна. Адже вони певною мірою знаходяться на роздоріжжі політичного процесу, і проблеми, що супроводжують глобалізацію, додаються до численних внутрішньодержавних проблем. У такому випадку надзвичайно актуальним має стати питання усвідомлення політиками того місця, яке має посісти за нових умов будь-яка держава. Національно-політична еліта має чимало засобів для того, щоб скоригувати розвиток цих явищ з урахуванням особливостей країни, і використати його для підвищення добробуту свого народу.

Слід зазначити, що з часу набуття Україною державного суверенітету, дискусії, присвячені вибору шляхів політичного та соціально-економічного розвитку, не втрачають своєї актуальності та гостроти. Однак при всьому зовнішньому розмаїтті варіантів дискусій, що пропонуються урядовцями та конкуруючими партіями, їх змістовний спектр доволі обмежений та майже позбавлений етнічного забарвлення.

Таким чином, розвиток українського суспільства підпорядкований загальним закономірностям розвитку сучасної світової системи, головною серед яких є тенденція глобалізації. Саме тому в умовах надзвичайного зростання зовнішніх впливів на економічне, соціальне, культурне і політичне життя українського суспільства проблема впливу на розвиток глобальних процесів стає центральним питанням виживання. Вплив нової реальності, що виникає під тиском глобалізації, має потужний політичний ефект, оскільки вимагає визначити ставлення до засад і динаміки глобалізації та виробити стратегію поведінки відповідно до її викликів.

Особистість, яка перебуває в полі глобалізаційних процесів, поступово змінює свої значущі риси, якості, стає більш мобільною, інтегрованою у світовий інформаційний простір, релігійно, культурно та політично більш толерантною.

Водночас, із зміною ціннісних орієнтацій особистості відбувається збільшення контрастності в напрямі посилення космополітичних тенденцій суспільства. Агресивний глобалізм спричиняє появу нових особистостей, які повністю сприйняли технократичні, меркантильні цінності, які далекі від гуманістичних, що створює реальну небезпеку для будь-якого етносу та цивілізації загалом. Слід зазначити, що глобалізм, на відміну від етносу, є штучно створеним процесом, тому він не є і не буде інструментом формування справді єдиного світу, де панує етнічна толерантність, співпраця й співіснування різноманітних етносів та культур, про що заявляють її адепти. Натомість він уособлює експансію і зовсім не прагне бути засобом взаємодії різних культур і традицій. Здійснюється агресивне насадження методів економічного, соціального, політичного, ціннісно-орієнтаційного та інших компонентів фундаменталізму “відсталим” суспільствам. Глобалізація не зближує, а субординує регіони і країни світу, не долає, а закріплює периферійний характер певних країн. Інтерес до їхніх культур і традицій має формально-етнографічний характер. Тому для України основною вимогою сьогодення є спрямування глобалізму

не лише на осмислення світових проблем і процесів, а й, передусім, грамотне спрямування управління сучасним етнічним розвитком задля його збереження. Суперечливість цього розвитку вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих механізмів управління надскладними глобальними відносинами і процесами в інтересах виживання етносу [3].

Разом з інтенсивними процесами світової інтеграції, формуванням глобальних економічних, політичних, екологічних та культурних асоціацій має відбуватися не менш активний процес фрагментизації світу, зростання національної самосвідомості, посилення культурної диференціації, відродження етнічно-національних цінностей України.

Звернення до минулого визначається потребами наукового аналізу сучасних складних і суперечливих суспільних процесів, серед яких етнічне відродження набуло особливого значення. Визначення основних шляхів і тенденцій етнічного відродження вимагає більше уваги приділяти джерелам і рушійним силам національних процесів, умов і чинників, які впливають на характер, особливості та динаміку їх розвитку [2, с. 211-212].

Сучасне суспільство, яке сьогодні знаходиться в “світоглядно-орієнтаційній сплячці”, потребує запровадження нової стратегії формування свідомості поліетнічного соціуму через детальний розгляд етнокультурного, що дозволить конкретизувати найбільш значущі сутнісні ознаки етносвідомості в умовах динамічних трансформаційних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві.

У цих умовах пошуки специфічного змісту етнічної ментальності стали тим стрижнем, навколо якого почала кристалізуватися і відроджуватися етнічна ідеологія і віра українців [3]. Тому пріоритетним завданням повинна бути консолідація нації навколо спільних інтересів і культурних цінностей, на збереження національного миру та подолання наявних протиріч у суспільстві.

Формування етнокультурної компетентності суспільства в умовах поліетнічного середовища має бути можливим за умов створення та впровадження програм виховання в першу чергу національної компетенції та самосвідомості, тобто тільки після розуміння національного приходить розуміння міжнаціонального та усвідомлення свого місця серед інших народів.

Як відомо, народ об'єднують спільні перемоги в минулому, загальний світогляд та ідеологія сьогодення і загальна ідея в майбутньому. Тому, якщо ми не заповнимо вакуум етнічної свідомості,

не усвідомимо необхідність побудови системи ідеологічно-національних цінностей, то цю прогалину буде заповнено чужинською ідеологією, як це вже відбувалося і не тільки з нами.

Ми повинні спрямувати зусилля на висвітлення правдивих історичних даних для доступного сприйняття й усвідомлення людьми їх причетності до свого етносу, народу і нації, адже справжнє відродження можливе тільки через засвоєння духовних скарбів рідної культури та рідної віри. Також подальше духовне відродження – розуміння справжньої цінності етнічної приналежності тісно пов'язане з усвідомленням глибоких історичних коренів, знанням своєї культурної та духовної спадщини, яскравим прикладом якої є літописні джерела XI-XVI століть, що свідчать про національно-культурний розвиток слов'янських народів.

Існує потреба у відродженні етнічної самосвідомості сучасного покоління українців і, своєю чергою, – формуванні свідомості майбутніх поколінь. Також необхідно підвищити роль чинника етнокультури в процесі утворення нації. Крім того, актуальність цієї проблеми диктується необхідністю дослідження етнічної свідомості як найважливішого індикатора розвитку етносу, що виявляється в усіх сферах життя і діяльності людей на різних рівнях: побутовому, громадському, політичному, науковому і головне – етнокультурному.

Цей процес потребує ідейної підтримки та послідовної, грамотної політики, насамперед з боку Уряду, в частині захисту національно-державної ідентичності своєї країни. Є також необхідності досліджень механізмів формування та захисту національно-державної ідентичності, як засобу консолідації нації, закріплення духовності, впливу сприяння розвитку країни та підвищення її міжнародного статусу. Україна після здобуття незалежності знаходиться в процесі поступового розвитку, тому особливо гостро зараз суспільство потребує стимулів до об'єднання заради досягнення успіхів в економіці, науці, культурі. Але, поряд з цим, нашою країною легко маніпулювати, існує реальна загроза духовної експансії з боку розвинених держав світу. Тому питання захисту національно-державної ідентичності має бути одним із пріоритетних напрямів наукового вивчення та осмислення для практичного застосування цих досліджень як у соціально-культурній, так і в політичній діяльності країни. Підбиваючи підсумки, можемо зазначити, що держава може захистити свою ідентичність тільки застосовуючи певні ідеологічні засади, а саме – національну ідеологію.

Ми повинні пам'ятати, що колонізація народів відбувається, насамперед, через знищення етнічної свідомості, національно-історичної пам'яті народу та через підміну понять. Одним із найважливіших наших завдань на сьогодні є недопущення впровадження чужинських ідеологій і відродження самобутньої неповторності та історичної слави матінки України.

Література:

1. Лозко Г. С. Українське народознавство. – К.: АртЕк, 2006. – С. 472.
2. Лозко Г. С. Пробуджена Енея. – Харків.: Див, 2006. – С. 464.
3. Лозко Г. С. Глобалізація і сучасний освітній простір України // Сварог. – 2010. – № 22. – С. 3-6.
4. Лосев А. Ф. Філософія. Міфологія. Культура. – М.: Політвидавництво, 1991. – С. 525.
5. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 232.
6. Терещенко Ю. І. Світ обертається навколо творців нових цінностей (Освіта як екзистенційний пріоритет України) // Віче. – 2001. – № 6 (111). – С. 108-125.
7. Греченко В. А., Чорний І. В. Історія світової та української культури: Підручник для вищих закладів освіти. – К.: Літера, 2000. – С. 464.

Рецензент** – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського університету ім. Бориса Грінченка **Г. С. Лозко